

O javnosti

Ljubomir Tadić: »OGLED O JAVNOSTI« NIO »Univerzitetska riječ« Nikšić
Beograd, 1987.

dušan perić

U svom teorijskom ishodištu, »Ogled o javnosti« je neka vrsta mozaika: Ono što su J. Habermas, H. Arendt, Hegel i drugi pisali o javnosti i javnom mnenju, Tadić je iz često apstraktnog ili stilski teškog pisanja »preveo« u prirodnji jezik. Tako je »javnost«, popularna koliko i nepoznata dobila jednu novu, informativnu i pristupačnu interpretaciju. Evo njene skice:

»JAVNOST«

Mada se misao i praksa javnosti u svom savremenom konceptu vezuju za gradansko društvo, ovaj fenomen se sreće već u sukobu mišljenja grčke antike. Za razliku od gramatičke kao tačnog govora, ovde je preovladavala retorika kao »dobar govor«. U političkom prostoru demokratije kao sfere slobodnog dela, govorništvo (u kome odlučuju jači argument umesto prinude,) se razvijalo kao javna i politička delatnost »par excellence«.

Za razliku od antičke javnosti koja se sreće na agorii ili forumu, odvojena od privatne sfere porodice (oikos), i feudalne koja se ispoljavala u reprezentaciji plemstva i crkvenog ritua, gradanska javnost se razvija uporedo sa razvojem privrede, novog oblika komunikacije koji ona nosi sa sobom, i naravno — privatnosti.

Odbacujući iracionalne autoritete vere i tradicije, duhovna klima prosvjetiteljstva je na svoj način pripremila obnovu demokratskih sadržaja antičke javnosti u epohi nove, liberalne, gradanske.

Gradanska javnost je izvorno literarna: u »coffee houses« i salonima, u početku elitna, formirala se kroz rasprave o literaturi. Vremenski njeni protagonisti (obrazovani laički i de-lom plemički sloj) stupaju u polemiku sa apsolutizmom, pri čemu im ide na ruku i širenje stampe.

Medutim, ovaj proces emancipacije misli nije mogao proći glatko. Najznačajniji izraz gradanske javnosti — parlament, znao bi se izrodit u telo koje samo demonstrira partijsku volju, čak u »brbljaonicu«. Donošenje političkih odluka iza kulisa, potiskivanje spore i neoperativne zakonodavne vlasti izvršnom, zame-na »neefikasnog« govora efikasnim sredstvima tehničke države, samo su neke od prepreka koje je sputavaju.

Nasuprot gradanskoj javnosti, u trenutcima društvenih kriza formira se proleterska javnost.

Ne-narodna i ne-partijska, proleterska javnost je ovde, prema O. Negtu i A. Klugeu definisana kao »...suma situacija u kojima... ova ugnjetena i u kapital-odnosu izopćeno razvijena ljudska čulnost dolazi do sebe same«.

**

Za razliku od buržoaske klase u kojoj se interesi pojedinaca naizmenično organizuju kao privatni i javni, interesi radnika organizovani u proleterskoj javnosti razvijaju se uopšte kao interesi.

**

Proletersku javnost ne treba poistovećivati sa njenim partijskim oblikom. Naročito u slučajevima kada partijska organizacija i masa nisu povezani zajedničkim iskustvom, partija predstavlja oblik mobilizacije masa ili članstva za ostvarivanje određenih, unutar aparata nesprovidivih odluka odredene frakcije njenog vodstva.

Prikazujući videnje proleterske javnosti Negta i Klugea, Tadić se za trenutak zadržava i na kritici »lagerskog mentaliteta«, kao izraza potrebe da se komunističke partije organizuju u pomoćne trupe za održanje legitimacije vlastitog lagera i neutralizaciju njegove kritičke javnosti. »Ukapsulirana« u primatu državnosti

-političkog elementa, proleterska javnost ovde nema dodira sa interesima koji su relevantni u društveno-političkom smislu. Oni su predmet masovnih organizacija samo naslonjenih na partiju...

**

U »Ogledu« se javnost definiše i kao oblast društvenog života koja omogućava formiranje javnog mnenja. To je oblast kojoj svi građani imaju sloboden pristup. Oni se tako okupljaju u »publiku« da uz garanciju slobode pregovaraju o poslovima od opštег interesa.

Tadić otkriva javnost i njenim poređenjem sa pojmovima »privatnog« i »tajnog«:

U nepolitičkom značenju, javno označava nešto otvoreno, opšte pristupačno. U svom užem, političkom značenju »publicus« znači — narodno. Međutim, u nekim jezicima je ovo političko i normativno značenje izbleđelo poistovjećenjem termina sa pojmom javnog mnenja (francuski, engleski...), više pripadnog socijalno nego političkoj sferi.

»Privatno« još od svog konstituisanja (kao reč) u Rimskoj civilističkoj jurisprudenciji, podrazumeva »intimnost«. Privatno je odsutnost drugog, ravnočinu prema drugom. Njegova oštra granica prema javnom se gubi onog trenutka kad privatno (kao svojinu) biva javno priznato, a ekonomska delatnost se transformiše od oštrog odvojene sfere »niže«, privatne sfere porodice (»oikos«), kao što je to bio slučaj u Grčkoj, gde politika i »javno« slovo kao od porodične ekonomije odvojeno, slobodno i samostalno područje slobodnih od rada), razdvajanje po celom javnom i privatnom prostoru, obezličavajući ga.

Kao suprotnost »javnom«, »tajno« ima svoje specifično političko značenje: »arcana« (tajna) kao skrivenost lukavstva i obmane; »arcana imperii« kao metod kojim država u normalnim uslovima održava narod u miru i »arcana dominationis« koja podrazumeva tajne koje se tiču zaštite vladara u vanrednim prilikama i pobunama. Ovde spadaju i planovi za postupanje u takvim prilikama.

Državne tajne su uvek bile predmet naročitog interesa javnosti. To je posebno izraženo u apsolutističkim vladavinama. Ipak, zahtevati od apsolutističkog vladara da ne praktikuje tajnost ove vrste pomalo liči na želju da lav priveže zvono oko vrata pre polaska u lov. Ali, kome je stalno do njega (PD.)

Završivši ovo poređenje, Tadić skreće pažnju na još jednu upotrebu pojma »javno«.

Pravna nauka razlikuje privatno (gradansko, porodično...) i javno pravo. Obeležje javnog je da se radi o državnom pravu koje se konstituiše kroz javno objavljene zakone. Njegova javnost je, između ostalog, definisana subjektom državnosti. On može podrazumevati skup samih građana ali i suverena — »L'etat c'est moi!« Apsolutistički suveren je javna manifestacija vlasti po kojoj on biva (što je do krajinjih granica dovelo dvorsku etikekciju tih vladara). U prvom slučaju se javnost ne oblikuje po diktatu već je rezultat relativno slobodnog i spontanog delovanja društvenih snaga kojima javno pravo stvara inicijativni prostor.

JAVNOST, »INDUSTRIJA SVESTI« I PROPAGANDA

Postoji još jedan zanimljiv aspekt razvoja javnosti na koji Tadić ovde skreće pažnju. Radi se o uticaju tehnike prenosa informacija.

Javnost je prošla put od zanatskog do industrijskog oblika u eri masovnih komunikacija. Dok su prve novine n. pr. bile namenjene uskom sloju pismenih i bogatih trgovaca i zanatlija, donoseći uglavnom novosti od privrednog i političkog značaja, savremeni mass-mediji apeluju na neuporedivo širu publiku! Široka fizička rasprostranjenost publike je snaga medija koja u pogledu uticaja na javnost nadilazi moć parlamenta, partija i udruženja, čine

javnost svetskom i nezavisnom (u određenoj meri) od ideoloških ustrojstava pojedinih društava.

Mediji imaju problematične moći: oni na publiku deluju sugestivno, formiraju poseban stav receptivnosti obeležen specijalizacijom čula itd.

Ovo je obilato koristila nacistička propaganda. Putem mass medija, naročito radija, ona je ostvarivala svoje osnovne zadatke — pridobijanje budućih članova partije, rastakanje postojećeg stanja i njegovo prožimanje novim učenjem. U ovom slučaju delatne propagande (propagande na delu) publika se rastače u masu čija se uloga svodi na pružanje akklamacije, nekritičke podrške oficijelnoj politici.

Umesto razvijanja svesne javnosti, zahvaljujući dostignućima tehnike distribucije informacija propaganda ima priliku da po meri vladajućih ideologija deluje na nesvesnu uz svesnu upotrebu predrasuda i stereotipnog mišljenja...

JAVNO MNJENJE

Drugi deo »Ogleda o javnosti« tretira neka interesantna pitanja u vezi sa javnim mnenjem.

Tadić zapaža da se izraz »mneti« ili »mniti« već skoro izgubio iz našeg jezika. (Mnim — čini mi se, nešto otprilike). Kroz termin »ja mislim«, koji ga je zamenio, mešaju se verovatni i izvesni sudovi.

Sam izraz »javno mnenje« u jezik prodire u drugoj polovini osamnaestog veka. Uveo ga je Luj Sebastian Mersije (Louis Sebastian Mercier) kao oznaku za »prosvećen rezultat zajedničke i javne refleksije o osnovama društvenog uredenja«.

U »Ogledu« se sreće i jedna zanimljiva hipoteza: na pozitivan stav prema javnom mnenju nailazimo kod onih misililaca koji imaju pozitivan stav prema liberalizmu i obrnuto, negativan kod onih kojima se liberalizam ne dopada.

Javno mnenje, naročito u prošlosti osudjano od onih koji su u narodu videli nerazumnu svetinju i vlasti uplašene za svoj položaj, izriče svoj moralni sud pohvale ili pokude postajući tako relevantan učesnik u zakonodavnoj delatnosti.

Nasuprot Loku kome je ovo stanovište blisko, Hegel negira značaj javnog mnenja povezujući ga sa »nebitnim«, »zdravim razumom« i »apstrakcijama«.

U prilog navedenoj hipotezi, Tadić razmatra i stavove Kanta, Hajdegera i dr.

**

Marksov nacrt demokratske javnosti stavlja naglasak na slobodnu štampu. Ona posreduje između tutorstva države i privatnih interesu; u isto vreme je producent i produkt javnog mnenja; ona je »politička« a da nije »službena...«

Marksovo videnje slobodne štampe podrazumeva izvesnu njenu angažovanost: suprotno birokratskom visokom lebdenju iznad prilika, slobodna štampa ih realno prikazuje — kao narodne neprilike. Istinito prikazivanje je ovde jednakost pristrasnom.

**

Poslednjih decenija se javno mnenje izdvaja iz tradicionalno političke problematike i proučava u sve širem kontekstu.

U psihologiji, biheviorizam proučava emocijonalne reakcije svojstvene ovom fenomenu, ponašanja, stavove, podčinjavanje... Učenje o stavovima je postalo jedan od osnova umeća manipulacije javnim mnenjem.

Razumevanju ovog oblika društvene svesti mnogo su doprinele istraživačke tehnike socijalne psihologije (upitnik, intervju, sondaž), statistike i matematike omogućivši empirijski pristup problemu. Do sada su najčešće praktikovana kvantitativna merenja podjeljenosti mnenja, istraživanja njegovog organizovanja, opisivanja i analize uloge javnog mnenja u politici i napokon, istraživanja mass-medija (ovo poslednje se uglavnom svodi na W-formulu - why, where, whom, when, what).

Napokon, preostaje da se kaže nekoliko reči o sadržaju ekskursa »Praktična pamet i državni um«. To je tekst objavljen petnaest go-

dina ranije u beogradskom časopisu »Ideje«. U ovom kontekstu predstavlja, kako sam Tadić kaže, „filozofsku osnovu pohvale javnosti i nastojanje da se i kod nas klasična umovanja topike i retorike rehabilituju i na taj način doprinesu revitalizaciji krutih oblika čistog racionalističkog mišljenja o ljudskim stvarima.“

**

Aristotel je, kako saznamo iz tog teksta, razlikovao TEORIJSKU i PRAKTIČNU filozofiju, pri tom svrstavajući politiku u ovu drugu. Praktična i teorijska filozofija nisu odvojene nepremostivim jazom: razlikuju se samo po načinu dolaženja do istine. Sposobnost dolaženja do istine Aristotel je podelio na pet vrsta:

1. veština, umešnost (tehné)
2. znanje (episteme)
3. praktična pamet (phronesis)
4. naučno znanje (sophia)
5. um, spekulativno mišljenje (nus)

Svako znanje je nešto što se može predavati a njegova sadržina naučiti. Ono je sposobnost dokazivanja i zasniva se na apodiktičkim sudovima ili logičkoj nužnosti.

Umešnost i praktična pamet imaju zajedničku osobinu u promeni. Tu važi i ono moguće.

Predmet umešnosti je stvaranje, predmet praktične pameti je delanje zasnovano na etički ispravnom htenju. Dok je umešnosti svojstvena veština, prakt. pamet odlikuje vrlina.

Praktična pamet iziskuje životno iskustvo. Tako Aristotel izjednačava mlade po godinama i nezrele po prirodi.

Važnost ovog načina (prak. pam.) je u tome što je on zakonodavni i državotvoran.

Praktičnu filozofiju odlikuju i dijalektički sudovi: prepostavljajući razgovor, oni su sudovi verovatnoće.

Dok su sudovi logičke nužnosti sami sobom evidentni, dijalektički sud je onaj koji polazi od važećih mnenja a ova su takva da se čine istinitim ili svima ili većini ili razumnim.

U »tačnim« naukama nema sumnje (matematika). U praktičnim naukama je sve, tako reći, satkano od sumnji. (Ove druge su ujedno i najčešće u upotrebi jer je veći deo problema u praksi nemoguće rešiti na apsolutan način.)

Ovakvo, dijalektičko mišljenje, Aristotel je nazvao »topiku«. Topi (mesta) su stavovi koji izražavaju najopštije, verovatne istine. Slično matematičkim principima, oni su osnov dijalektike.

Pomoću opštih mesta dobijamo argumente o dobrom i rđavom, ružnom i lepom, pravednom i nepravednom...

Najveća vrednost dijalektičkog rasudivanja je u tome što podstiče maštu i osigurava priticanje bogatstva ideja; tako pruža šansu za snažanje u prilikama i neprilikama omogućavajući (putem »mesta«) pronalaženje novih puteva za misao i delovanje.

Topika je umešnost izumevanja i nalazimo je svuda gde se pojavljuje mastovita obdarenost zapražanja, slikovito mišljenje ili snaga za mišljanja onog što još nije videno.

**

Razvitak gradanskog društva je doveo do negiranja klasičnog shvatnja politike. To vreme je postavilo zadatak: ili će ona biti uklonjena iz oblasti nauke ili će krenuti putem »teoretičke prakse« spuštajući se iz klasičnih visina ka tačnom rasudivanju.

Ovim putem je krenuo Hobs iznoseći zahtev za konstruisanjem »tačnih« državnih ustanova koje bi nas u najvećoj meri poštovale neizvesnosti u životu. Da bi se to postiglo, smatra Hobs, iz politike se ima proterati »trenbanje« i uspostaviti »moranje«. Takva država je »sa onu stranu dobra i zla«.

Kasnije varijante nauke o politici takođe poznaju njenо odvajanje od etike koje zahteva Hobs.

Moderna politička nauka je deskriptivna. Ona izbegava rasprave o vrednostima i ciljevima neke zajednice a trudi se da razume kauzalitet u društvenim zbivanjima. Politika je postala »izvedena nauka«.

**

Ovo bi, u najkraćem obliku bio pregled sadržaja »Ogleda o javnosti« Ljubomira Tadića.

Javnost koju zanima teorija o javnosti, govorivšta ili politike, dobila je time još jednu sliku o sebi samoj. Onaj koga zanima više, neka se »ogleda«.

proces socijalizacije kapitala

Dr Mladen Lazić: KAPITALIZAM U EVOLUCIJI

Izdavač: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije i Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, Beograd, 1988. godine

tomislav ž. nikolić

Gоворити данас о капитализму и његовом односу према друштвима која се називају социјалистичким, сасвим је драгујаче од времена даље и ближе историје марксизма. То се подједнако односи како на »реални« тако и на са-самоуправни социјализам. Некада се разлика између социјализма и капитализма трајала у сваком погледу, без обзира о ком се пitanju радило: од економије до политike. Медутим, стварна економска неefikasnost социјалистичких економија, као и одсуство градашких слобода и права у многим социјалистичким земљама, нуžno траže преispitivanje поимања социјализма, па и његовог односа према капитализму.

Из најновије историје социјализма, у којој је било више покушаја реформи како привредног тако и политичког система, може се запазити један процес приблиžавања ова два »различита« света. Социјализам се више теži да отвори prag грађанског друштва, што се највиše осећа кроз težnju за успостављањем отворене тржишне економије и правне државе.

Razlog овог својеврсног конвергencији дvaju друштвима, која су се дugo времена поставljala на пољу меđusobnih борби и сукоба, налази се у čинjenici да су досадашња социјалистичка друштва показала изразиту економску неefikasnost, posebno nesposobnost ostvarivanja закона акумулације капитала и његове efikasne upotrebe.

Када се говори о економији и тржишту, све на-мераване привредне реформе у социјалистичким земљама теže да створе модерну, dakle, отворenu i efikasnu tržišnu ekonomiju, u kojoj bi pluralizam svojinskih odnosa u osnovi izmenio dosadašnju okoštalnu ekonomsku strukturu privrede, u kojoj preovladuje društveni (državni) sektor i etatizacija proizvodnih odnosa.

Управо у време реформи, појављује се студија dr Mladen Lazića KAPITALIZAM U EVOLUCIJI, чији је основни циљ истраживања автор обrazložio на sledeći način: »Cilj je ovog rada da ispita one promene u kasnom kapitalizmu, koje nastaju kao nužna posledica unutrašnjih zakona njegovog funkcionisanja (закона акумулације), i koje воде преко njegovih granica – ukidanju odnosa kapitala, u odstavstvu revolucionarne akcije proletarijata.«

S obzirom da autor analizira procese под-ruštvljavanja proizvodnje i društvenih odnosa u američkom kasnom kapitalizmu, нормално је што се proletarijat приказује у положају објекта а не subjekta negacije kapitalizma. Истина, proletarijat је и у самом kapitalizmu »subjekt« odnosa rada i kapitala, али на један по-средан начин, tj. putem организације sindikata i njegovog delovanja на relaciji rad – kapital.

Медутим, primarnu, determinističku, структуру kapitalizma, па и ovog u poznom облику, чини саморазвој kapitala, s obzirom da na prvom mestu стоји akumulacija kao биће i поjam kapitala. Proizvodnja viška vrednosti kao побуда i cilj proizvodnje i nadalje ostaje основна карактеристика kapitalizma u evoluciji, a присвајање viška vrednosti kao средство за нову proizvodnju.

Mladen Lazić s правом shvata kapital, pa i kapitalizam, kao ekonomsku kategoriju i заједnicu, te zbog тога rad započinje najpre ekonomskom, tačnije, polit.-ekonomskom analizom kapitalizma u evoluciji, па тек онда rasprialja o promenama odnosa unutar kapital-odnosa.

Ovakav pristup je nužan i njega autor objašnjava na sledeći način: »Odustvuo stroge disciplinarnosti rada može se onima koji su naučili na današnji žanrovsko-isparcelisani свет nametnuti kao најteža necelishodnost.

Predmet ovog rada су, медутим, друштвене промене, а njihovo узроčno shvatjanje је циљ. Пroučavanje pomenutih оsnovnih pokretačkih mehanizama промена (u kapitalizmu) – акумулације капитала и класне борбе – не припада истим disciplinama: за једно је задужена економија, за друго, eventualno, историја; sociologija se слабо занима за обадва подручја. Границе naučnih disciplina (u društvenim naukama) su, dakle, границе критичког istraživanja totaliteta društvenih odnosa. Unutar pojedine науке celina је nedostupna, a bez celine se основне protivrečnosti razvoja i logiku njihovog razrešavanja ne могу захватити. Smisao kritičke teorije је да shvati one uslove nastanka i reprodukcije друштвене формације, који nužno воде njenom ukidanju, као и да буде умна snaga prakse koja radi na tom ukidanju.«

Управо zbog navedenog pristupa, autor је rad podelio на dva dela, први-економски и други – sociološki, ali je ova podela shvaćena uslovno. У осnovи, cela studija nije ni ekonomска ni sociološka analiza, već i jedno i друго.

У првом делу рада, који nosi naslov »Kolektivizacija preduzetništva«, autor obraduje проблеме centralizacije капитала, затим бирократизацију preduzetništva, финансијски капитал, менадžersku revoluciju i državni kapitalizam. У оквиру ових глава, налазе се posebna poglavља у којима autor iscrpno izlaže rezultate analize svih bitnih промена економије kapitalizma u evoluciji. Promene se tiču jedног пола на relaciji rad – kapital, а то je kretanje kapitala u svim mogućim променама od koncentracije do centralizacije капитала.

У другом делу studije, који nosi naslov »Gubljenje robnih svojstava radne snage«, autor analizira sledeća pitanja: промене у структуре rada/radne snage, затим sindikalizaciju radničke klase, rezultate procesa подрштvljavanja radne snage, i najzad, тематизира проблеме oko planske proizvodnje u okviru kapitalističkog načina proizvodnje.

Iz mnoštva analiziranih pitanja i problema savremenog kapitalizma u SAD izdvajaju смо само нека, по našem mišljenju, važna pitanja iz evolucije društvenih odnosa, a tiču se i naših stremljenja ka reformama. Cilj nam је да kroz приказ nekoliko misli autora ove veoma interesantне knjige, укаžemo на потребу изучавања kapitalizma u evoluciji, ако ћелимо да створимо привredni систем razvijene robne proizvodnje, коју Marks skraćeno назива – proizvodnju vrednosti (i viška vrednosti).

Najime, nasuprot uverenju да нам Marksova kritika političke ekonomije može мало помоći u analizi savremenih друштава, како kapitalizma tako i социјализма, dr Mladen Lazić nam pruža očigledne dokaze да је могуће procese подрштvljavanja kapitala i rada u američkom kasnom kapitalizmu analizirati користећи se klasično-marksističkim postavkama o бићу i развоју kapitalističke društveno-ekonomске формације.

Сто се тиче ekonomije социјализма, ova bi studija našim reformatorima dobro доша да vide kako функционише savremena ekonomija, u којој deluje integralno tržište modernog tipa, као и pluralizam svojinskih odnosa, sa акцијама (dividendama) i raznim обlicima preduzetništva. Treba se само setiti Marksovog upozorenja, u smislu да razvijene kapitalističke земље pružaju информацију којим putem mora да прода и one земље које су на нижем stepenu razvoja proizvodnih snaga kapitala.

Autor u оvoј knjizi polazi od činjenice da je однос најамног rada i kapitala osnovni про-